

Artikel | Peter Weincke

Dansk Kirkesangs betydning for det 20. århundredes liturgiske reformer*

I anledning af Samfundet Dansk Kirkesangs 100-års jubilæum er det naturligt at gøre status over det omfattende univers, der ligger i begrebet "Dansk Kirkesang". Som bekendt blev Dansk Kirkesang stiftet på Thomas Laubs 70-års fødselsdag den 5. december 1922.

Komponisten og kirkesangsreformatoren Thomas Laub (1852–1927) indskrives sig i dansk kirkemusikhistorie på et tidspunkt, hvor to indbyrdes uenige repræsentanter for dansk, romantisk kirkesang, A.P. Berggreen (1801–1880) og Henrik Rung (1807–1871), begge – som så mange i deres samtid – var musikhistorisk interesserede. Mens Berggreen rettede sit fokus på det danske, historiske folkevisestof, studerede Rung renæssancens, dvs. 1500-tallets verdslige og kirkelige musik i Rom. En "autentisk" udførelse af den evangeliske kirkemusiks tidlige kormusik og af Luthertidens salmepertoire blev samtidig mere og mere genstand for interesse herhjemme. Musikkens skytshelgen, den hellige Cæcilia, gav navnet til bevægelsen for dyrkelse af renæssance- og barokmusik, cæcilianismen.

En af de kirkemusikere, der delte denne interesse, var organisten ved Helligåndskirken gennem over 30 år, J.C. Gebauer (1808–1884), der offentligt gav udtryk for sin modstand mod tidens sentimentale salmesang. Hans elev og efterfølger ved Helligåndskirken, Thomas Laub, lod sig med det samme inspirere af Gebauers entusiasme. I sit skrift *Om Kirkesangen* (1887) præsenterede Laub for første gang sine ideer om salmemelodier. Præsentationen var baseret på hans studier af Carl von Winterfelds tre-bindsværk *Der evangelische Kirchengesang und sein Verhältnis zur Kunst der Tonsatzes* (1843–1847).

* Denne artikel bygger bl.a. på bearbejdede afsnit fra bogen Jørgen Kjærgaard og Peter Weincke: *Liturgi – Grundbog til folkekirkens gudstjenester og kirkehandlinger*, bd. I-III, Forlaget Eksistensen 2022. Desuden på afsnit fra bogen Jørgen Kjærgaard og Peter Weincke: *Danske salme- og koralbøger – En introduktion*, Forlaget Anis 2013

Bild 1. Thomas Laub. (Erik Damskier, Public domain, via Wikimedia Commons; https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Thomas_Laub.png).

Thomas Laub var uddannet på Det Kongelige Danske Musikkonservatorium, hvor han tog organisteksamen i 1876. I sin karriere nåede han at beklæde tre forskellige organistembeder; fra 1877 ved Trinitatis Kirke, 1884–1891 ved Helligåndskirken, og det sidste ved Holmens Kirke i perioden 1891–1925.

Laubs grundlæggende ide, der også kom til udtryk i hans bog *Musik og Kirke* (1920), gik ud på, at kun ved at genindføre de rytmisk og melodisk levende melodiformer fra det 16. og 17. århundredes evangeliske kirkesang – i modsætning til eftertidens tunge, ”stive” koral i lige lange nodeværdier – ville melodierne igen yde retfærdighed overfor salmernes tekst og indhold.

Laub fokuserede således på tekst-melodi-relationens såkaldt ’prosodiske’ aspekter – først når melodierne var fuldt underlagt teksternes udtryk og rytmiske egenart, kunne de opfylde deres væsentligste formål: at være støtte for det sunge ord. Disse ideer var ikke bare inspireret af Laubs studier af luthertidens melodistof, men også af gregoriansk sang, den gamle nordiske folkeviser og af renæssancens flerstemmige musikværker.

Laubs reformarbejde resulterede i en række privat udgivne melodisamlinger, hvor gamle melodiformer genindførtes, og hvor Laub selv gav sit bud på nye melodier til danske salmer. Laubs mest monumentale melodisamling blev *Dansk Kirkesang* (1918). Thomas Laubs reformarbejde og Samfundet Dansk Kirkesangs betydning for danske salmemelodier er vel beskrevet i faglitteraturen, ikke mindst i artikler i *Dansk Kirkesangs Årsskrift* siden 1940.

Knap så mange linjer er skrevet om Samfundet Dansk Kirkesangs betydning for udviklingen af den liturgiske musik i 1900-tallets reformbevægelse, bortset fra afsnit, der kan findes i Søren Sørensens *Musikkens Liturgi* fra 1952/1969.

Derfor skal der i det følgende sættes fokus på, hvilken betydning Laub og Dansk Kirkesang fik for de kirkemusikalske liturgiske reformtanker, som fandt sted i det 20. århundrede herhjemme.

I Dansk Kirkesangs oprindelige vedtægter stod, at "Samfundet Dansk Kirkesang har til formål at virke til at fremme forståelsen og brugen af dansk kirkesang, således som den er fornyet og tilrettelagt af Thomas Laub".

Siden blev vedtægterne modereret en smule og er nu formuleret således:

Samfundet Dansk Kirkesang har til formål at fremme forståelsen for den folkekirkelige gudstjenestes egenart med baggrund i den kirkemusikalske og teologiske tradition med stadig blik for dens videreførelse og fornyelse som en slidbar udtryksform. Med udgangspunkt i inspirationen fra Thomas Laub ønsker Samfundet Dansk Kirkesang at understrege den kunstneriske overensstemmelse mellem ord og musik i gudstjenesten og i de kirkemusikalske udfoldelser i øvrigt.¹

"Den folkekirkelige gudstjenestes egenart med baggrund i den kirkemusikalske og teologiske tradition" er her en central formulering i Dansk Kirkesangs nuværende målsætning, og det er lige præcis den målsætning og dens baggrund, som der i det følgende skal dykkes ned i.

Bagtæppet for Dansk Kirkesangs virksomhed

Når vi i dag fejrer gudstjeneste i den danske folkekirke, beror størstedelen af den liturgiske musik på Thomas Laubs og kredsen omkring Dansk Kirkesangs virke op gennem det 20. århundredes kirkemusikalske og liturgiske reformarbejde herhjemme: højmessens vekselsange mellem præst og menighed, trosbekendelserne, nadverliturgierne, litanierne, kollekter og velsignelse. Alle kan de relateres til Dansk Kirkesangs virksomhed med udspring i det teologisk/liturgiske reformarbejde, der tog sin begyndelse i slutningen af det 19. århundrede.

Det er derfor naturligt til indledning at tage afsæt i 5 kilder indenfor 1800-tallets danske kirkemusikhistorie, som danner bagtæppe for Dansk Kirkesangs og Thomas Laubs

¹ www.danskkirkesang.dk

gennembrud i begyndelsen af 1900-tallet. Her er tale om både kritiske skrifter og liturgiske udgivelser, evt. med introduktioner, der afslører det 19. århundredes holdninger til liturgisk musik:

1. Johannes Wibergs *Messe-Melodier* (1832)
2. Rudolph Bay: *Om Kirkesangen i Danmark og Midlerne til dens Forbedring* (1840)
3. A.P. Berggreens *Antiphonale* (1867)
4. Viggo Sannes *Messebog* (1879)
5. J.P.E. Hartmanns *Liturgisk Musik* (1881)

Fælles for dem alle er deres kritik af deres samtids liturgiske musik, hvad enten det drejer sig om musikkens udførelse (Rudolph Bay) eller dens udformning og indhold (Wiberg, Berggreen, Sanne, Hartmann). I det følgende skal kort omtales kildernes væsentligste overvejelser:

1. Johannes Wiberg (1780–1843), kantor ved Vor Frue Kirke i København, omtaler i sit forord til bogen *Messe-Melodier* (1832) sin personlige erindring om mange præsters messesang. Efter hukommelsen har han ganske enkelt noteret det, han husker som det bedste – ikke noget nyt eller moderne, ”thi Sempel[h]ed i forbindelse med Værdighed bør, efter min Formening, ene give Messe-Melodier sandt Værd.” Alligevel er Wibergs formidling af de liturgiske melodiers ”simpelhed” og ”værdighed” et udtryk for en prioritering af det sanglige og melodiske fremfor det liturgiske recitativ, som det kendtes fra romerkirkens musikalske håndtering af tekst og bøn. Som bekendt skulle denne tradition blive planteret i Dansk Kirkesangs vægtigste liturgiske målsætning for liturgisk sang og recitation i Danmark over 100 år senere. Det er også påfaldende, at Wiberg forsyner sine *Messe-Melodier* (”en Art Recitativer”) med ordinære taktstreger for at lette udførelsen for ikke sang-øvede præster. Dermed bidrager han yderligere til opfattelsen af messesang som fri komposition frem for traditionsbunden liturgisk praksis. Wibergs mål om simpelhed og værdighed ligger derfor i tråd med den romantiske opfattelse af kirkemusik.

2. Rudolph Bay (1791–1856), kantor ved Holmens kirke, er en af de første kirkemusikere, der erklærer, at noget er galt med forvaltningen af den kirkemusikalske tradition. I sit skrift *Om Kirkesangen i Danmark og Midlerne til dens Forbedring* (1840) siger han:

Saaledes ere Kirkesangene ved de uendelige Variationer stedse mere og mere afvegne fra deres oprindelige Stil, hvis karakteristiske Særkjende bestod i en ædel og høitidelig Simpelhed, og et vist original kirkeligt Præg, aldeles forskjelligt fra anden verdslig Musik, saa

at man nuomstunder ei mere veed hvad der er det rette. At skjelne og bortrydde alt det Falske og bringe Choralen tilbage til sin oprindelige og ægte Form, vilde være et saa vanskeligt Arbeide, at det næsten grændser til det Umulige. Det vilde imidlertid være at ønske, at en eller anden dygtig Musikus maatte føle sig besjælet af Interesse for denne hellige Sag, indtil at paatage sig at gjennemse de Bibliotheker og Samlinger af gamle Kirkemelodier, der kunde lede ham paa Spor efter de originale Compositioner, hvoraf han da kunde udarbeide en Normal Choralbog, der i det mindste kunde levere Melodierne saa uforvandskede som muligt.²

”En besjælet Musikus” der ”i det mindste kunde levere Melodierne saa uforvandskede som muligt” – må betegnes som Rudolph Bays nærmest profetiske vision om Thomas Laubs og Dansk Kirkesangs liturgiske reformarbejde.

Rudolph Bays betydning for udviklingen af den liturgiske musik i Danmark indskrænkede sig dermed blot til kritik af dens status.

3. Også A.P. Berggreen, organist ved Trinitatis kirke, fornemmede at der var behov for en eller anden form for kirkemusikalsk fornyelse, da han i 1867 udgav sit *Antiphonale (indeholdende den sædvanlige Søndags-Messe med tilhørende Chor-Svar, Antiphonier og Bønner til Høitider samt nogle kirkelige Leiligheds-Sange)*.

I denne udgivelse, der egentlig bestod af en delvis redaktion af Wibergs *Messe-Melodier* fra 1832, erklærede han: ”Den musikalske Deel af Liturgien i den evangelisk-lutherske Kirke var tidligere givet en meget større Udstrækning, end den i senere Tider har antaget.” Berggreen mente, at det ville være ønskeligt med ”en større Udvidelse af den musikalske Liturgie” (*Antiphonale*, fra Forordet). Derfor påtog han sig at redigere højmessens messesang efter Wibergs *Messe-Melodier* (1832), så disse ikke ved deres omfangsrige ”Sang blev givet Menigheden Anledning til at lade Tanken dvæle ved Præstens musikalske Begavelse og derved bortdrage Opmærksomheden fra det Foredragens Indhold” (*Antiphonale*, fra Forordet).

Berggreen slår her ned på to centrale aspekter ved sin tids liturgiske musik: det begrænsede omfang af gudstjenestens liturgisk-musikalske led og tilbøjeligheden til at fokusere mere på liturgernes musikalske begavelse end på melodiernes liturgiske funktion.

Antifonalet indeholdt en fuldt udskrevet salutation og kollekt, mens epistel-tonen og evangelie-tonen måtte udledes af tonerne til indledningerne ”Epistelen skriver Sanct Paulus Apostel” og ”Dette hellige Evangelium skriver Evangelisten Lucas”. Denne omstændighed

² Om Kirkesangen i Danmark, 40

kan være tegn på, at Berggreen tænkte sig de to læsninger oplæst og ikke messet. Til gengæld er tonerne til Fadervor, Indstiftelsesord og den afsluttende Velsignelse med korsvar fuldt udarbejdede i bogen. Trosbekendelsen findes ikke som selvstændig liturgisk melodi, men figurerer stadig som den evangelisk-lutherske trossalme (*Vi tro, vi alle tro paa Gud*), som traditionelt optrådte i tidens forskellige koralbøger, men som nok ikke har været særlig udbredt på trosbekendelsens plads i gudstjenesten.

På trods af Berggreens ønske om liturgi-musikalsk nytænkning fremtræder hans *Antiphonale* alligevel som en rent kompositorisk produktion uden egentlige rødder i liturgisk tradition. For eksempel indeholdt samlingen en række nykomponerede korsatser til de store højtider (jul, påske, pinse), et litani, kor- og vekselsange til præstevielse og Fadervor samt en række kirkelige lejligheds-sange.

4. Viggo Sanne (1840–1896) repræsenterer med sin *Messebog* (1879) en af de musikere ved de store hovedkirker i København (Trinitatis, Vor Frue, Holmens), der gennem 1800-tallet forsøgte at forholde sig til debatten om den liturgiske musik. Sanne fungerede fra 1874 som kantor ved Vor Frue kirke og blev dermed kollega til J.P.E. Hartmann (1805–1900), der sad ved orglet. I 1880 blev han på Berggreens anbefaling dennes efterfølger som sanginspektør ved samtlige kirker og skoler, der var underlagt Undervisningsministeriet. Snart blev han desuden lærer i messesang ved Pastoralseminariet i København og fik dermed stor indflydelse på undervisningen i tidens liturgiske sang.

Første Søndag i Advent.
(Her vender Præsten sig mod Altaret og messer.)

Fa = der os af = te be = de: Her = re Gud, him = mel = ske Fa = der!
vi taf = te dig til = bør = li = gen, og lo = ve og pri = se dig e = vin = de = li = gen,

Bild 2. Viggo Sannes anvisning af begyndelsen af kollekt-tone til 1. søndag i advent. Bemærk den frirytmske brug af taktreger. (Viggo Sanne: *Messebog*, 2)

Indholdsmæssigt må Sannes *Messebog* betragtes som en nyudgave af Wibergs *Messe-Melodier* 1832 (der var udsolgt) og af Berggreens *Antiphonale* fra 1867, men bogen bemærker sig ved – i modsætning til Berggreens – at have messetoner til samtlige liturgiske led fuldt udskrevne. Samtidig har Sanne tydeligvis taget afstand fra Wibergs og Berggreens tilbøjelighed til at bruge 4/4 metrum i messetonerne, idet han i stedet udsætter den liturgiske recitation for en langt friere brug af taktstreger og skiftende taktarter.

Denne omstændighed kan ses som en begyndende tilbøjelighed til at anse liturgisk recitation som en 'frirytinsk' disciplin, hvis styrende principper er afhængige af sprogets egen rytmiske fysiognomi.

5. Sanne og Hartmann var kolleger ved Vor Frue Kirke, men hvor Sanne var mere tilbøjelig til at behandle liturgisk musik som recitation, var Hartmann stadig eksponent for den "gamle" romantiske skole, hvor liturgisk musik betragtedes som fri komposition. Set med nutidens briller kunne man udtrykke det sådan, at *kvantiteten* af liturgisk musik var vigtigere for ham end *kvaliteten*. Hartmanns populære juleliturgi blev introduceret juleaften 1853 i Vor Frue Kirke, og i 1881 fik han udgivet samlingen *Liturgisk Musik*, der indledtes med hans eget arrangement af den evangelisk-lutherske trossalme, *Vi tro, vi alle tro på Gud* (måske som et indlæg i tidens debat om Apostolicum i højmesse) og derefter indeholdt hele juleliturgien fra 1853, et Litani til langfredag og store bededag, festkollekter til påske og pinse, et par motetter til almindelige højmesser og konfirmation samt et par kompositioner over Davidssalmer.

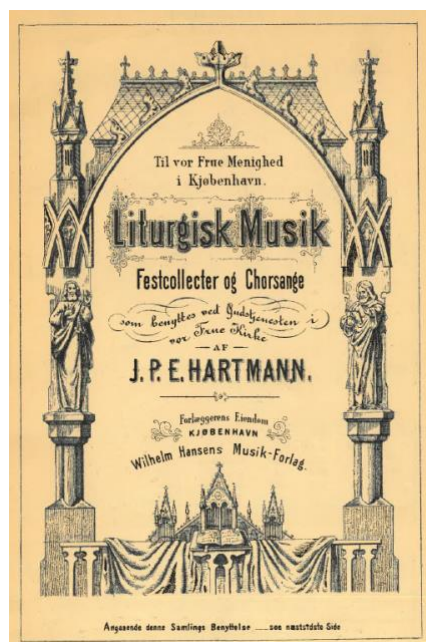

Bild 3. Forsiden til J.P.E. Hartmanns *Liturgisk Musik*, København 1881.

Selvom ovennævnte fem kilder alle gav udtryk for ønsket om liturgisk nytænkning, var de uafklarede med hvorledes dette skulle gribes an. Her skulle det snart vise sig, at teologi, liturgi og musik kom til at spille sammen.

Denne proces blev igangsat af introduktionen af en 2. tekstrække i 1885. Siden middelalderens dåbsundervisning havde man brugt den gamle 1. tekstrække, hvis oprindelse gik helt tilbage til oldkirken, så der var efterhånden opstået et ønske om fornyelse, sandsynligvis baseret på behovet for en tilstrækkelig bredde i især prædiketeksterne. Indførelsen af en ny anden tekstrække var et markant skridt mod liturgisk fornyelse, og der skulle kun gå to år, før Thomas Laub udgav bogen *Om Kirkesangen* (1887), hvori han præsenterede sine grundlæggende ideer til, hvorledes der kunne sættes gang i en egentlig kirkemusikalsk liturgisk reform. Og Laub lagde ikke fingrene imellem, når han kritiserede det 19. århundredes liturgiske musik:

Hvis vi engang når så vidt, at det bliver til noget med indførelsen af mere liturgi ved vor gudstjeneste, bør der strængt holdes på, at ingen nulevende komponist får lov til at skrive musik dertil. Hvad vi har af den slags musik, som Weyses og Berggreens litanier, Rungs tedeum o.s.v., er ikke i kirkestil, men i et slags beskeden koncertstil, med recitativer for en solostemme og kunstkor, ikke, som det burde være, messe af en præst og svar af en menighed. (Note: At man i forslaget til "salmebog for kirke og hjem" har beholdt udtrykkene præst og k o r (istedetfor menighed), er mig ufatteligt.) En nulevende komponist vilde næppe gøre det anderledes, snarere mere verdsligt. Desuden vilde det være anderledes overflødigt at skrive ny musik til liturgien, da der er en overvældende masse at vælge imellem i den gamle katolske, den engelske, den tyske kirkemusik; det ville være let herimellem at finde, hvad man behøvede, og man vilde her være sikker på at finde det kirkelige forenet med det folkelige.³

Men Laub var ikke den eneste aktør som igangsætter af de liturgimusikalske reformtanker herhjemme. På sidelinjen optræder nemlig næsten samtidig et bemærkelsesværdigt liturgiarbejde i Sydslesvig. Det manifesterer sig først og fremmest ved biskop Theodor Kaftan, teologen Hans Schlaikier Prah og organisten Carl Christoph Heinebuch fra Flensburg. Deres samarbejde førte til en række vigtige udgivelser:

1. *Psalmebog for de dansktalende Menigheder i Slesvig-Holsten* 1889
2. *Liturgiske Melodier* (Prah & Heinebuch) 1889

³ Laub: *Om Kirkesangen*: 132

3. *Liturgi til Brug i den evangelisk-lutherske Kirke i Provindsen Slesvig-Holsten: med et Tillæg, indeholdende Formularer til Froprædiken, Aftensang og Børnesang, og en Samling af Versikler, Bønner m.m. til samtlige Gudstjenester*, (Th. Kaftan et al.) 1894
4. *Koralbog til Psalmebog for de dansktalende Menigheder i Slesvig-Holsten* (P & H) 1895

Når disse fire slesvigske kilder nævnes her, skyldes det først og fremmest den omstændighed, at det slesvig-holstenske liturgiske reformarbejde var præget af en betydelig mangfoldighed, grundighed og vilje til at gribe tilbage til den oprindelige evangelisk-lutherske og romersk-katolske kirkesangstradition, som slet ikke kan sammenlignes med den beskedne reformiver som havde gjort sig gældende i København hos f.eks. Wiberg, Berggreen og Sanne og Hartmann. Som det er beskrevet, bestod den liturgiske musik blot (stadig) af romantisk musik i tidens romance-stil, pakket ind som liturgisk sang.

Slesvig-Holsten indtager derimod en særstilling både på det liturgisk-musikalske og på det hymnologiske område. Disse to områder var nemlig nært forbundne. Kongerigets senest autoriserede salmebog, *Psalmebog til Kirke- og Huus-Andagt* 1855 (Roskilde konvents salmebog) kunne som officiel dansk salmebog give politiske problemer med det tyske regime. Og kirkeligt fandt man, at den kongerigske salmebog – i forhold til den sønderjyske tradition – vægtede navnlig Grundtvigs og Ingemanns salmer for tungt. I Slesvig-Holsten var der tradition for at fastholde de klassiske lutherske salmer og et udvalg af liturgiske salmer (f.eks. Kyrie- og Halleluja salmer), suppleret med senere tilkomne pietistiske salmer.

På trods af denne klassisk-liturgiske tradition var liturgi og gudstjeneste i 1800-tallets Slesvig-Holsten blevet mere og mere formløs som resultat af rationalismen og flere oplysningsteologers kritiske spørgsmål til liturgi og tradition og den Adlerske Agende.

Derfor kom de fire ovennævnte slesvig-holstenske liturgiske og kirkemusikalske udgivelser som en slags befrielse for den luthersk-evangeliske gudstjenestes overlevelse og skulle råde bod på dens liturgiske uvaner og generelle forfald. Helt centralt i denne sammenhæng står gudstjenesteordningen fra 1894, som for eksempel også åbnede mulighed for genindførelse af den evangelisk-lutherske trossalme. Netop hvad trossalmen angik, havde den som i det øvrige kongerige levet en tilbagetrukket tilværelse, siden reskriptet fra 1802, som udkom i kølvandet på Evangelisk-kristelig Psalmebog omkring 100 år forinden, havde forvist den til en underordnet plads hver anden søndag, afvekslende med Gloria-salmen "Aleneste Gud i himmerig"!

Det liturgiske reformarbejde i Slesvig blev udfoldet som et forbilledligt samarbejde mellem teologer og kirkemusikere. Den slesvig-holstenske gudstjenesteordning fra 1894 var nemlig blevet forberedt af Prahl & Heinebuchs omfattende publikation *Liturgiske Melodier*, der udkom fem år tidligere i 1889. Heri foreskrives for eksempel Introitus-sange til hele kirkeåret samt et udførligt musikalsk repertoire af forskellige liturgiske melodier.

Reformarbejdet begrænsedes ikke blot til gudstjenesten og dets kirkemusikalske repertoire. Kaftan, Prahl og Heinebuch fortsatte deres grundige samarbejde også inden for salmesang og salmemelodier. Arbejdet mandede ud i udgivelsen af *Psalmebog for de dansktalende Menigheder i Slesvig-Holsten* 1889 og en tilhørende *Koralbog* 1895, der på mange måder kan sammenlignes med Thomas Laubs koralsamlinger og hans koralbog *Dansk Kirkesang* 1918.

I 1900 blev det liturgiske reformarbejde i Slesvig desuden samlet op og beskrevet i *Liturgisk Haandbog til fri Afbenyttelse for den evangelisk-lutherske kirkes Præster i Provinsen Slesvig-Holsten*, 1900.

Selvom det er svært at afgøre, hvor stor en betydning det sydslegsviske liturgiske reformarbejde fik for reformarbejdet i det øvrige kongerige, er det dog et faktum at det fandt sted nærmest samtidig og indeholdt mange af de elementer, som kan spores i Dansk Kirkesangs virksomhed nogle få årtier senere.

Dansk Kirkesangs andel i 1900-tallets liturgiske reformarbejde skriver sig ind blandt følgende centrale udgivelser og kan beskrives i to faser.

FØRSTE FASE 1900–1949

Melodier til Psalmebog for Kirke og Hjem 1900 (Viggo Bielefeldt)

Forordnet Alter-Bog for Danmark 1901 (med autorisation 1912)

Messebog 1907 (Viggo Bielefeldt)

Biskoppernes Forslag til ritualer for dåb, nadver, brudevielse og begravelse 1912

Dansk Kirkesang 1918 (Thomas Laub)

Forslag til Messetoner 1929 (posthumt Thomas Laub, v/ Mogens Wöldike og Emilius Bangert)

Massetoner 1935 (Jens Peter Larsen) *Musikbilag til Forslag til en dansk Højmesseliturgi* 1943
(*Dansk Kirkesangs Aarsskrift*, 1943)

Biskoppernes Vejledning 1949

ANDEN FASE 1950–1992*Den danske Koralbog 1954**Prøvealterbog 1958**Prøveritualbog 1963**Musikbilag til Prøveritualbogen 1963**Gudstjenesteordning for Den danske Folkekirke 1992**Den Danske Alterbog 1992**Ritualbog 1992**Tillæg til Alterbogen 1993**Musiktillæg I–II 1994*

Liturgi og Kirkemusik i 1900-tallet – Vigtigste udgivelser. (Jørgen Kjærgaard og Peter Weincke 2022: *Liturgi – Grundbog til folkekirkens gudstjenester og kirkehandlinger*, bd. I, Frederiksberg: Forlaget Eksistensen, 297.)

Første fase 1900–1949

Første fase tager sit udgangspunkt i en tilslutning til og videreførelse af de kirkemusikalske reformtanker, som Thomas Laub udfoldede i slutningen af 1800-tallet, hvor han snart kom til at markere sig stærkt overfor mere konservative kræfter, de såkaldte traditionalister. Disse omfattede blandt andre hans nærmeste medarbejder Viggo Bielefeldt (kantor ved Holmens kirke), som i 1900 udgav en koralbog og i 1907 en revision af Wibergs, Berggreens og Sannes messetoner.⁴

Laub var uenig med traditionalisterne og deres favorisering af en mere subjektiv romantisk salmetone og en kirkesang uden særlige rødder i den klassisk-lutherske liturgi. Men han mødte ikke udelukkende modstand. Efter indførelsen af anden tekstrække i 1885 og ritualrevisioner i 1895 var også andre inden for folkekirken interesseret i en grundlæggende reform af højmissen. Denne interesse var ikke kun et dansk fænomen. Den såkaldte "liturgiske" bevægelse var opstået i perioden efter 1920 blandt tyske benediktinere, der var optaget af studier af oldkirkens liturgi, som de ønskede indført som basis for en gudstjenestereform.

Benediktinernes arbejde kom i høj grad til at inspirere de evangelisk-lutherske kirkers udvikling af musik og liturgi og fik efterhånden modspil fra de kirkelige ungdomsbevægelser, der havde deres bud på en ny og forståelig gudstjenesteform. Den

⁴ Bielefeldt, Viggo, *Melodier til Psalmebog for Kirke og Hjem*, København 1900; *Messebog*, København 1907.

evangelisk-lutherske kirkes reformbestræbelser forløb i øvrigt nogenlunde parallelt med romerkirkens arbejde med at restaurere den gregorianske sang med to grundlæggende liturgiske udgivelser af *Graduale Romanum* 1908 og *Antiphonale Romanum* i 1912.

Begge publikationer fik senere en vis betydning for genindførelsen af liturgisk sang i Danmark. Herhjemme var det især de teologiske professorer Regin Prenter og K.E. Skydsgaard, der tog liturgiens historie og praksis op til fornyet behandling.

Året 1912 kom også til at bringe *Biskoppernes Forslag til ritualer for dåb, nadver, brudevielse og begravelse*, som klart må betragtes som det første seriøse forsøg på at vende udviklingen for liturgiens vilkår i Danmark, selvom forslaget ikke gik så grundigt til værks som den omtalte gudstjenestereform 1894 i Slesvig.

1912-forslaget blev – bortset fra begravelsesritualet – imidlertid autoriseret samme år. Mest betydningsfuldt i forslaget var håndteringen af gudstjenestens nadverdel, som jo siden Kirke-Ritualet 1685 blot havde været et tillæg til gudstjenesten. I det nye forslag til ritual betragtedes nadveren som gudstjenestens højdepunkt, og dette bliver anledningen til at foreslå genindførelsen af en række gamle kirkemusikalske, liturgiske led, kendt fra romerkirken: *Sursum corda, Sanctus, Benedictus og Agnus Dei*.

Med 1912-ritualforslaget ophørte den gradvise opløsning og udglatning, som havde præget den danske kirkes liturgi siden begyndelsen af 1700-tallet. Forslaget kunne frivilligt tages i brug af landets præster. En af de personer, som var meget engageret i liturgiens kirkemusikalske vilkår i dansk kirkehistorie, var musikprofessor Erik Abrahamsen, der forsøgte at skitsere en ”moderne Messe [...] som kunne tillæmpes vor Tids Krav”.⁵

Om genindførelsen af for eksempel den lutherske trossalme som et liturgisk led skriver han: ”Trossalmen betragtes altid som en tung og vanskelig udførlig salme. Naar første Sætning med den snørklede Intonation tillægges Præsten, således som det tidligere var Skik (jf. Gloria), og Salmen i øvrigt synges med fri Rytme bliver den et særdeles smukt Udtryk for Menighedens Trosbekendelse.”⁶ Trossalmen var dog ikke på vej tilbage i dansk liturgi.

Som i Slesvig blev de påbegyndte teologisk-liturgiske reformbestræbelser fulgt op af kirkemusikken. Det var først og fremmest Thomas Laub, der markerede sig her. Ganske vist havde Viggo Bielefeldt efter sin koralbog udgivet en *Messebog* 1907, som i en periode fik nogen udbredelse. Men det var Laub, der fik egentlig betydning for det musikalsk liturgiske reformarbejde i Danmark. Efter i sin koralbog *Dansk Kirkesang* 1918, nr. 206 at have

⁵ Abrahamsen, *Liturgisk Musik* 1919, 149–150.

⁶ Abrahamsen 1919, 150.

præsenteret en sungen nadverliturgi baseret på ritualet 1912 med gregoriansk melodistof efterlod han sig et messesangsforslag til Holmens kirke, som efter hans død blev udgivet af Mogens Wöldike og Emilius Bangert (1929). I forslaget definerede Laub messesang som *stiliseret læsning* frem for som *sanglig præstation*, hvilket fik stor betydning for Jens Peter Larsens udarbejdelse af *Messetoner efter gammel kirkelig tradition*, København 1935. Denne samling har siden været skoledannende for messesang i den danske folkekirke.

Som kirkemusiker og landets første professor i musikvidenskab kom Jens Peter Larsen til at fungere som en af de vigtigste fortalere for Thomas Laubs ideer herhjemme. Udover hans *Messetoner efter gammel kirkelig Tradition*, 1935 var han medudgiver af Dansk Kirkesangs *Forslag til en dansk Højmesse liturgi*, 1943, *Prøveritualbogen*, 1963, og af *Nordisk koralbog*, 1961. Sammen med Mogens Wöldike varetog han desuden udgivelsen af *Den danske koralbog*, 1954, der både tilgodeså Thomas Laubs ideer og viste forståelse for mange af de modstridende følelser og stiltendenser der blev debatteret forskellige steder i kongeriget.

Mange kom til at nyde godt af Jens Peter Larsens viden og organisatoriske talent. Bl.a. fungerede Larsen i en årrække som formand for Samfundet Dansk Kirkesang. Hans fingeraftryk på *Dansk Kirkesangs Højmesseforslag* 1943 kom til at lægge grunden for *Biskoppernes Vejledning* 1949 (vejledning i den danske folkekirkes gudstjenesteordning med de autoriserede ritualer, udarbejdet af biskopperne 1949), der havde arbejdet videre med 1912-ritualet og nu blev autoriseret ved kgl. resolution i 1953. 1949-vejledningen stadfæstede brugen af en række genindførte liturgiske led omkring nadveren, ligesom trosbekendelsen kom tilbage som *Credo Apostolicum*. Undtagelsesvist kunne *Nicænum* anvendes. *Biskoppernes Vejledning* 1949 kom til at markere afrundingen af første fase af 1900-tallets omfattende reformarbejde.

Anden fase 1950–1992

Anden fase indledtes med nedsættelsen af de danske biskoppers *Udvalg til revision af vor kirkes ritualer og gudstjenesteordning*, som arbejdede videre med en gudstjenestereform og udgav en *Prøvealterbog* 1958 og en *Prøveritualbog* 1963, suppleret med *Musikbilag til Prøveritualbogen* 1963. Knap 10 år forinden var *Den danske Koralbog* 1954 blevet udgivet. Dens liturgiske indhold hvilede på *Biskoppernes Vejledning* 1949 og dens autorisation i 1953.

Musikbilaget 1963 var udarbejdet af Jens Peter Larsen, Mogens Wöldike, Henrik Glahn og Gunnar Pedersen, der alle var dybt påvirket af Thomas Laubs ideer. Målet var at genindføre

en række af de klassisk-liturgiske melodier i gudstjenesten. I *Musikbilag til Prøveritualbogen* 1963 samledes tidligere præsenteret liturgisk kirkemusikalsk stof fra Jens Peter Larsens *Messetoner* 1935, Thomas Laubs nadverliturgi fra *Dansk Kirkesang* 1918 og *Dansk Kirkesangs Højmesseforslag* 1943 med et liturgisk repertoire bestående af melodier til *Kyrie*, *Gloria*, *Credo* samt de øvrige nadversange. Også melodien til den nikænske trosbekendelse var med i musikbilaget.

En af nøglepersonerne i dette reformarbejde var – foruden Jens Peter Larsen – Mogens Wöldike, der havde haft Thomas Laub som lærer i musikhistorie og musikteori og dermed modtaget dennes "historiske musikopdragelse". Også Wöldike var dybt præget af Laubs kirkemusikalske ideer. Samtidig kom han til at præge en hel generations kirkemusikopfattelse herhjemme, dels som grundlægger af Københavns Drengekor, dels som domorganist ved Vor Frue Kirke og endelig som statens (og senere også sangskolens) sanginspektør med ansvar for sangundervisningen i folkeskoler, gymnasier og seminarier. Wöldike blev desuden en ivrig foregangsmand for *a capella*-korkunsten i Danmark med fokus på den klassiske korlitteratur.

Sammen med Jens Peter Larsen som medredaktør blev Wöldike udgiver af *Den danske Koralbog*, der efter førsteudgaven i 1954 kom til at danne forbillede for de følgende 50 års kirkespil i Danmark.

Prøveritualbogen 1963 videreførte *Biskoppernes Vejledning* 1949 med et forslag til højmesse, morgen- og aftengudstjenester samt øvrige kirkelige handlinger. I forslaget var endvidere indbygget musikbilagets foreslåede repertoire af genindførte gamle messeled samt en rigere udformning af nadverliturgien. *Kyrie* og *Gloria*-sangene skulle reintroduceres, og *Credo* (sunget eller fremsagt) skulle placeres lige efter evangelielæsningen fra alteret. Den lutherske trossalme var dog ikke kommet med som en mulighed. Til gengæld kunne nadverliturgien nu indledes med hele takkebønnen (præfationen), i modsætning til 1912-ritualet, der kun havde introduceret en del af den gamle messes nadver-indledning (*sursum corda*).

Alle disse udgivelser gav i 1970 kirkeministeren anledning til at nedsætte en ny liturgi-kommission, der udgav *Foreløbige Ændringer i Ritual- og Alterbog* 1973 og *Alterbogs-forslag* 1985.

Dermed var der lagt op til det afsluttende reformarbejde i perioden 1988–1994. Kirkeministeren nedsatte et udvalg af biskopper, hvis arbejde afsluttedes med en samlet revision af hele folkekirkens liturgi: *Gudstjenesteordning for Den danske Folkekirke* 1992,

autoriseret ved Kgl. Resolution af 12. juni 1992. I højmesseordningen var nu *Credo Apostolicum* og *Nicænum* blevet sidestillet, selvom det i praksis var og er *Apostolicum*, der er den mest brugte.

Afslutning

Set i kirkemusikalsk perspektiv blev der med *Højmesseordningen 1992* skabt en gudstjenesteform, hvis indhold – forberedt gennem 80 års reformarbejde (1912–1992) – nu gjorde det muligt i udstrakt grad at praktisere en gennemmusikaliseret højmesse på basis af de oprindelige klassisk-liturgiske sangtraditioner. Dansk Kirkesang og kredsen af interessenter omkring bærer i allerhøjeste grad ansvaret for denne udvikling.

I nedenstående oversigt ses Dansk Kirkesangs aftryk på indholdet af og kilderne til gudstjenestens liturgi-musikalske led.

Liturgisk led	DDS 2003	Redaktion	Kilde
I. Indledning			
Salutation	s. 794	Jens Peter Larsen: Messetoner efter gammel kirkelig tradition, 1935 Musikbilag til Dansk Kirkesangs Højmesseforslag 1943 v/Jens Peter Larsen	Førreformatorisk gregoriansk tradition
Kollekt	s. 794	Jens Peter Larsen, 1935 Musikbilag til Dansk Kirkesangs Højmesseforslag 1943 v/Jens Peter Larsen	Førreformatorisk gregoriansk tradition
Kyrie I	DDS nr. 433 s. 809 (Note I)	Musikbilag til Dansk Kirkesangs Højmesseforslag 1943 v/Jens Peter Larsen	Jens Peter Larsen

Kyrie II	s. 809 (Note I)	Tillæg til Dansk Kirkesangs Årsskrift 1953–1954 v/Jens Peter Larsen og Mogens Wöldike	Efter Kyrie XVI, Graduale Romanum
Kyrie III	s. 810 (Note I)	Musikbilag til Dansk Kirkesangs Højmesseforslag 1943 v/Jens Peter Larsen (menighedssvar)	Tonus simplex, gregoriansk tradition
Gloria I	DDS nr. 434 s. 810 (Note I)	Musikbilag til Dansk Kirkesangs Højmesseforslag 1943 v/Jens Peter Larsen	
Gloria II	s. 810–811 (Note I)	Musikbilag til Dansk Kirkesangs Højmesseforslag 1943 v/Jens Peter Larsen	
II. Ordet			
Epistel-tone (lektie, GT)	s. 794	Jens Peter Larsen, 1935	Førreformatorsk tradition
Credo Apostolicum	s. 795	Musikbilag til Dansk Kirkesangs Højmesseforslag 1943 v/Jens Peter Larsen	Efter Credo III, Graduale Romanum
Credo Apostolicum	s. 795	v/Thomas Laub koralbogen Dansk Kirkesang (1918)	Efter Credo III, Graduale Romanum
Credo Nicænum	s. 795–796	Musikbilaget til Prøveritualbogen 1963, v/Gunnar Pedersen	Efter Credo I, Graduale Romanum
Evangelie-tone	s. 796	Jens Peter Larsen, 1935	Førreformatorsk tradition
Evangelie-svar	s. 796	Jens Peter Larsen, 1935	Førreformatorsk tradition

Kirkebøn fra altret med menighedssvar	s. 797	Tillæg til Dansk Kirkesangs Årsskrift 1953–1954 v/Jens Peter Larsen og Mogens Wöldike	Jens Peter Larsens kollektone efterfulgt af menighedssvaret "Herre, hør vor bøn" (samme toner som Litaniets svar "Hør os, kære Herre Gud!")
III. Nadver			
Nadverritual b	s. 799–800	Thomas Laub: Dansk Kirkesang 1918, "Gjort over oldkirkelige Melodier"	Efter Missa XI, Graduale Romanum
Nadverritual c med præfation (Vi takker og lover dig) Indstiftelsesord og Fadervor som i ritual b	s. 800–802	Dansk Kirkesangs Højmesseforslag 1943, v/Jens Peter Larsen Musikbilaget til Prøveritualbogen 1963 og Biskoppernes Alter- og Ritualbogsrevision 1985–1991	Efter præfationstone og Sanctus fra Missa IX, Graduale Romanum
IV. Afslutning			
Velsignelse og menighedssvar	s. 807	Jens Peter Larsen, 1935	Førreformatorisk tradition
Andet			
Lille Litani med vekselsang	DDS nr. 432	v/Thomas Laub, 1922	Oldkirkelig tradition
Store Litani med vekselsang	s. 814–815	Tillæg til Dansk Kirkesangs Årsskrift 1953–1954 v/ Jens Peter Larsen og Mogens Wöldike	Førreformatorisk tradition, inkl. Kyrie XVI, Graduale Romanum

Det er interessant, at der i folkekirken ikke har været nogen påfaldende modstand mod Dansk Kirkesangs udformning af højmessens liturgiske musik. Snarere må fremvæksten af Folkekirkens Ungdomskor og dets repertoireforslag, en vis reaktion mod Thomas Laub-salmemelodiernes "kirkestil", genopdagelsen af romantikkens følelsesbærende 'salmelodier', dyrkelsen af rytmisk musik, jazz, folkemusik, gospel, lovsangsmusik, men også af gregoriansk sang, den anglikanske kirkes musik og den økumeniske sang fra Taizé – betragtes som elementer der har suppleret højmessens liturgiske sang og recitation, som Dansk Kirkesang har været en ubestridelig formidler og udvikler af. Dansk Kirkesang har desuden vist sin bredde ved at forestå en begrænset publikationsvirksomhed, der skal ses som et væsentligt bidrag til udviklingen og udforskningen af dansk kirkemusik og liturghistorie.

Bibliografi

Abrahamsen, Erik (1919) *Liturgisk Musik i den danske Kirke efter Reformationen*. København.

Antiphonale sacrosanctae romanae ecclesiae pro diurnis horis (1924) a Pio papa X. restitutum et editum, et ss. d. n. Benedicti XV. auctoritate recognitum et vulgatum, ad exemplar editionis typicae concinnatum et rhythmicis signis a solesmensibus monachis. Desclée.

Bay, Rudolph (1840) *Om Kirkesangen i Danmark og Midlerne til dens Forbedring*. København.

Berggreen, A.P. (1867) *Antiphonale indeholdende den sædvanlige Søndags-Messe med tilhørende Chor-Svar, Antiphonier og Bønner til Høitiderne samt nogle kirkelige Leiligheds-Sange, komponerede af A.P. Berggreen, organist ved Trinitatis Kirke*. København: C.A. Reitzels Forlag.

Bielefeldt, Bielefeldt (1907) *Messebog*. København.

Bielefeldt, Viggo (1900) *Melodier til Psalmebog for Kirke og Hjem*. København.

Dansk Kirkesangs Årsskrift (1940–) online www.danskkirkesang.dk

Den Danske Alterbog (1992) Autoriseret v. kgl. resolution af 12. juni 1992. København: Det Kgl. Vajsenhus' Forlag.

Den Danske Koralbog, Melodisamling til Den Danske Salmebog (1954) ved Jens Peter Larsen og Mogens Wöldike. København: Wilhelm Hansen [2. udg. 1973; 3. udg. 1992].

Evangelisk-luthersk Psalmebog for de dansktalende Menigheder i Slesvig (intet trykkeår). Schleswig: Julius Bergas.

Foreløbige Ændringer i Ritual- og Alterbog. Autoriseret ved kgl. Resolution af 20. november 1972. Udgivet ved Kirkeministeriets foranstaltning (1973). København: Det Kgl. Vajsenhus' Forlag.

Forordnet Alter-Bog for Danmark (1901). København.

Forslag til Ritualer for Daab, Nadvere, Brudevielse og Begravelse (1910) Udarbejdet af den danske Folkekirkes Biskopper. København: Det Kgl. Vajsenhus' forlag.

Graduale Romanum (1961) *Graduale Sacrosanctæ Romanæ Ecclesiæ de Tempore et de Sanctis SS. D. N. PII X Pontificis Maximi*. Desclée & Socii.

Graduale Triplex: seu Graduale Romanum Pauli Pp. VI cura recognitum & rhythmicis signis a Solesmensibus Monachis ornatum, neumis Laudunensibus (cod. 239) et Sangallensibus (codicum San Gallensis 359 et Einsiedlensis 121) nunc auctum (1990). Solesmes.

Gudstjenesteordning for Den Danske Folkekirke (1992). *Ritualbog. Autoriseret v. kgl. resolution 12. juni 1992*. København: Det Kgl. Vajsenhus' Forlag.

Gudstjenesteordning for Den Danske Folkekirke, Musiktillæg bd. I-II (1994). København: Det Kgl. Vajsenhus' Forlag.

Gudstjenesteordning for Den Danske Folkekirke. Ritualbog (2006 [1992]). København: Det Kgl. Vajsenhus' Forlag.

Gudstjenesteordning for Den Danske Folkekirke. Tillæg til Alterbogen (1993). København: Det Kgl. Vajsenhus' Forlag.

Hartmann, J.P.E. (1881) *Liturgisk Musik, Festcollecter og Chorsange som benyttes ved Gudstjenesten i Vor Frue Kirke*. Kjøbenhavn: Wilhelm Hansens Musikforlag.

Indledning. Forslag til Alterbog (1985). *Betænkning afgivet af Kirkeministeriets liturgiske kommission. Betænkning nr. 1057*. København.

Kjærgaard, Jørgen og Peter Weincke (2013) *Danske salme- og koralbøger – En introduktion*. København: Forlaget Anis.

- Kjærgaard, Jørgen og Peter Weincke (2022) *Liturgi – Grundbog til folkekirkens gudstjenester og kirkehandling*, bd. I-II. København: Forlaget Eksistensen.
- Larsen, Jens Peter (1935) *Messtoner efter gammel kirkelig Tradition*. København. 4. rev. udg. 1998.
- Laub, Thomas (1887) *Om Kirkesangen*. København.
- Laub, Thomas (1918) *Dansk Kirkesang. Gamle og Nye Melodier*. København.
- Laub, Thomas (1920) *Musik og Kirke*. Udgivet af Samfundet Dansk Kirkesang. København: Poul Kristensens Forlag.
- Laub, Thomas (1929) *Forslag til Messe Melodier*, Præsteforeningens Blad, 19. årg, nr. 17, 26. april 1929, udgivet posthumt af Emilius Bangert og Mogens Wöldike. København.
- Liturgisk Haandbog til fri Afbenyttelse for den evangelisk-lutherske kirkes Præster i Provindsen Slesvig-Holsten. Anbefalet af den syvende ordentlige Fællessynode* (1900). Udgivet af det Kongelige evangelisk-lutherske Konsistorium i Kiel. Schleswig 1900.
- Musikbilag til Prøveritualbogen* (1963) ved Jens Peter Larsen, Mogens Wöldike, Henrik Glahn og Gunner Pedersen. København: Wilhelm Hansen.
- Nordisk koralbok* (1960) redigeret af Harald Andersén. Utgiven av en kommitté bestående av Harald Andersén – Finland. Hans Buvarp – Norge. Henrik Glahn – Danmark. Harald Göransson – Sverige. Rolf Karlsen – Norge. Taneli Kuusisto – Finland. Jens Peter Larsen – Danmark. Carl Allan Moberg – Sverige. Søren Sørensen – Danmark. Mogens Wöldike – Danmark. København: Wilhelm Hansen.
- Pedersen Gunner, Johannes Schepelern, Kristen Ejner Skydsgaard og Harald Vilstrup (1943) "Forslag til En dansk Højmesseliturgi med Musikbilag af Jens Peter Larsen". *Dansk Kirkesangs Årsskrift* 1943:1–26.
- Prahl, H.S. og C. Heinebuch (1889) *Liturgiske Melodier til Brug ved den lutherske Høimesse ifølge flere Provinssynoders Autorisation*. Flensborg: Aug. Westphalens Forlag.
- Prahl, H.S. og C. Heinebuch (1892) *Melodier til Evangelisk Luthersk Psalmebog for de dansktalende Menigheder i Slesvig, med et Tillæg indeholdende Melodierne til den lutherske Ottengang, Aftensang og Børnesang*. Flensborg: Aug. Westphalens Forlag. [Prahl og Heinebuchs melodibog].

Prahl, H.S. og C. Heinebuch (1895) *Melodier til Evangelisk Luthersk Psalmebog for de dansktalende Menigheder i Slesvig [...] udsatte for Orgel, Harmonium eller Pianoforte*. Flensborg: Aug. Westphalens Forlag.

Prøvealterbog (1958) *Forslag til Alterbog for Den Danske Evangelisk-lutherske folkekirke*. København Det Kgl. Vajsenhus' Forlag.

Prøveritualbog (1963) *Forslag til Ritualbog for Den Danske Evangelisk-lutherske Folkekirke. Gudstjenester og kirkelige Handlinger*. København: Det Kgl. Vajsenhus' Forlag.

Ritualer til Daab, Nadver og Brudevielse (1912) *Aut. v. kgl. Resolution af 19. Juli 1912*. København: Det Kgl. Vajsenhus' Forlag.

Sanne, Viggo (1879) *Messebog*. Kjøbenhavn: F. Borchorsts Forlag.

Sørensen, Søren (1952) *Kirkens liturgi. En fremstilling med særligt henblik på den liturgiske musik og med forslag til salmevalg for hele kirkeåret*. København (2. udg. 1969).

Sørensen, Søren (1979–1980) 'Messemelodier og messetoner – deres baggrund, historie og aktuelle status'. *Dansk Kirkesangs Årsskrift* 1979–1980: 11–49.

Vejledning i Den Danske Folkekirkes Gudstjenesteordning med de autoriserede Ritualer. Udarbejdet af biskopperne (1949), København: Det Kgl. Vajsenhus' Forlag.

Wiberg, Johannes (1832) *Messe-Melodier*. København.

Winterfeld, Carl von (1843–1847) *Der evangelische Kirchengesang und sein Verhältniss zur Kunst des Tonsatzes*. Leipzig.